

Микола Чумак –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики навчання фізики та астрономії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: історико-педагогічні витоки становлення педагогічної майстерності; проблеми конструювання змісту навчальних матеріалів у розрізі вітчизняних вищих шкіл різних етнографічних регіонів України; теоретико-методичні засади функціонування просвітницьких осередків у розрізі низки історичних періодів тощо. Співавтор навчальних посібників; автор понад 40 наукових праць.

e-mail: chumak.m.e@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9956-9429>

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-2-141-147>

УДК 37.035(477)

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІД ВПЛИВОМ СВІТОГЛЯДНОЇ ПАРАДИГМАЛЬНОСТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У змістовій наповненості статті аналізується проблема формування соціокультурного образу вітчизняної інтелігенції крізь призму світоглядної парадигмальності досліджуваного періоду. Дослідницьку увагу зосереджено на вкресленні впливу полікультурності на перебіг внутрішньосупільних процесів, які виявилися перехресними по відношенню до західноєвропейських культурних традицій.

Автор зосереджується на відрефлексуванні освітнього поступу Наддніпрянщини крізь призму особистісної самореалізації, побудови тісної взаємодії представників вітчизняної інтелігенції різних регіонів України.

Методологічним інструментарієм дослідження послуговували біографічний, хронологічно-змістовний, поетапно-проблемний, історико-генетичний, історико-педагогічний та порівняльний методи.

Ключові слова: культура, освіта, ментальність, інтелігент.

Постановка проблеми. Поступальний перехід історичних періодів розвитку вітчизняної освіти на міжцивілізаційній канві суспільного прогресу позначився низкою соціокультурних перетворень, які віддзеркалили ключові особливості національного досвіду. Науково-дослідний арсенал сучасної педагогічної науки сконцентрував у своєму складі цілу низку різнонаправлених тематичних досліджень, розкриваючих складний перебіг процесів самоідентифікації особистості, які відбувалися під впливом конкретних соціальних груп, що продукували різнонаправленість окремих світоглядних концентрів досліджуваного історичного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи заявлену проблематику під кутом різноматематичних досліджень спостерігаємо певну джерелознавчу дотичність обраної тематики до авторських доробків В. Андрущенко, П. Гусака, В. Сиротюка, Н. Дем'яненко, Т. Завгородньої, М. Чумака, Т. Дудки та ін. Проте, досі малодослідженим залишається питання впливу

світоглядної парадигмальності досліджуваної епохи на формування соціокультурного образу вітчизняного інтелігента, що потребує все глибшого авторського відрефлексування в умовах перехресного впливу на Україну наявних геополітик.

Метою статті є аналіз проблеми формування соціокультурного образу вітчизняної педагогічної інтелігенції під впливом світоглядної парадигмальності досліджуваного історичного періоду.

Зосередження авторської уваги на заявленій тематиці дослідження продукувало виокремлення цілого ряду дослідницьких завдань:

- проаналізувати рівень вивченості проблеми у розрізі джерелознавчої бази;
- актуалізувати вплив світоглядної парадигмальності на формування соціокультурного образу вітчизняної педагогічної інтелігенції крізь призму визначених історичних епох;
- популяризувати наявний історико-педагогічний досвід розбудови вітчизняної школи у сучасних соціокультурних умовах.

Виклад основного матеріалу. Історичний шлях становлення вітчизняної інтелігенції, яка територіально знаходилася на проукраїнських теренах виявився перехресним по відношенню до західноєвропейських культурних традицій. Полікультурність виявилася ваговою платформою для «облаштування» освітніх конструктів, які огорнула всеосяжна «рука» могутнього впливу на різні регіони наступної історико-педагогічної тенденційності:

- активізація розвитку та підвищення суспільної значущості гуманітарних наук, які підсилили повноту соціокультурної ідентифікації українства на світовій геополітичній арені;
- соціальне «дозрівання» національної ідентифікації, що активізувалося після тривалої летаргічно-дисперсної пасивності широких суспільних мас;
- формування освітньої системи у формі відкритого простору, що зосередив нагромадження світових галузевих інновацій, яке привело у сумарному результаті до урізноманітнення змісту, форм, методів і засобів навчання;
- кореляція виховних ідеалів, які увібрали в себе певні зразки соціальної поведінки;
- створення умов комфортного особистісного оптимуму, передбачаючого продуктивний розвиток вихованця;
- активізація мотиваційної сфери об'єкту педагогічного впливу, шляхом пробудження бажання активно діяти і виходити за межі уявних та наявних кордонів;
- ступенева безперервність навчально-виховного процесу фрагментарно відтворена діяльністю низки освітніх осередків.

У відповідь на непосильні бажання імперської машини «підрихтувати» свідомість місцевого населення могутністю свого «безконтрольного» впливу, науково-педагогічна інтелігенція навпаки проявила ще виразнішу позицію – максимально дистанціюватися від існуючого режиму.

У пошуках відповідної аргументації, щодо історичної кристалізації соціокультурного ідеалу вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції досліджуваної епохи, доцільно виокремити наступну освітню подієвість:

- введення до обігу навчальних планів дисципліни «педагогіка»;
- проведення земської реформи (1864 р.);
- відкриття низки недільних шкіл у різних регіонах;
- урізноманітнення переліку методів викладання [9].

У історіографічних матеріалах ХХ ст. знаходимо повноцінну характеристику соціокультурного ідеалу вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції визначальними рисами якої були: пріоритетність ціннісних орієнтирів, глибоке бажання навчати і навчатися, гуманістична зорієнтованість, політично-радикальна налаштованість до наявного режиму, націленість на практичну реалізацію просвітницьких функцій у розрізі наявного подвизництва [1]. На дослідницькому рівні автор звернув увагу широкої громадськості на те, що інтелігенти ХІХ ст.

відрізнялися від попередніх поколінь усталеністю норм особистісної поведінки у соціумі, відтворюючої байдуже ставлення до матеріальних благ [1]. Вони сяяли вічне, духовне і мудре на благодатній соціокультурній ниві, що сукупним чином зорієнтувало цілі покоління на популяризацію духовного і національного скарбу серед різних верств населення [1]. Слід підкреслити і той факт, що саме ціннісні орієнтири стали основоположними векторами діяльності вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції, яка за словами автора, була нетотожною популярною у Західній Європі феномену «інтелектуал» [1].

Важливим у розрізі визначеної проблематики було й те, що вплив педагогічної ініціативності на становлення проукраїнської науково-освітньої інтелігенції був підсилений «духом» часу, який сам по-собі був вихідною траєкторією соціокультурного розвитку кожного вітчизняного «закутку» наявної реальності. У таких історичних умовах феномен окресленої інтелігенції набував вже високоінтелектуального забарвлення, оскільки активний розвиток центрів класичної вищої освіти продукувався відповідними регіональними особливостями, що у територіальному розрізі розташовувалися на рівні чотирьох точок горизонту вітчизняних теренів (північ – Університет св. Володимира, південь – Новоросійський університет, захід – Львівський і Чернівецький університети, схід – Харківський університет). Такий освітньо-територіальний розвій закладав міцний фундамент соціокультурного розвитку України того часу.

Обґрунтування багатоаспектності соціокультурного образу представника педагогічної інтелігенції уможливилось шляхом презентації компонентної зорієнтованості їх практичної діяльності у досліджуваній період, на основі врахування джерелознавчого фактажу історіографічного нариса Г. Касьянова «Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет» (див. рис. 4.2) [4].

Дані рис. 4.2 засвідчили пріоритетність такої компонентної зорієнтованості практичної діяльності представника педагогічної інтелігенції означеного історичного періоду як: високоморальність, справедливість, радикалізм до насильства, аксіоцентризм, політичний опозиціонізм, синхронність у пошуку компромісів, соціально-орієнтована поведінка, раціоналізм, гуманізм (рис. 4.2).

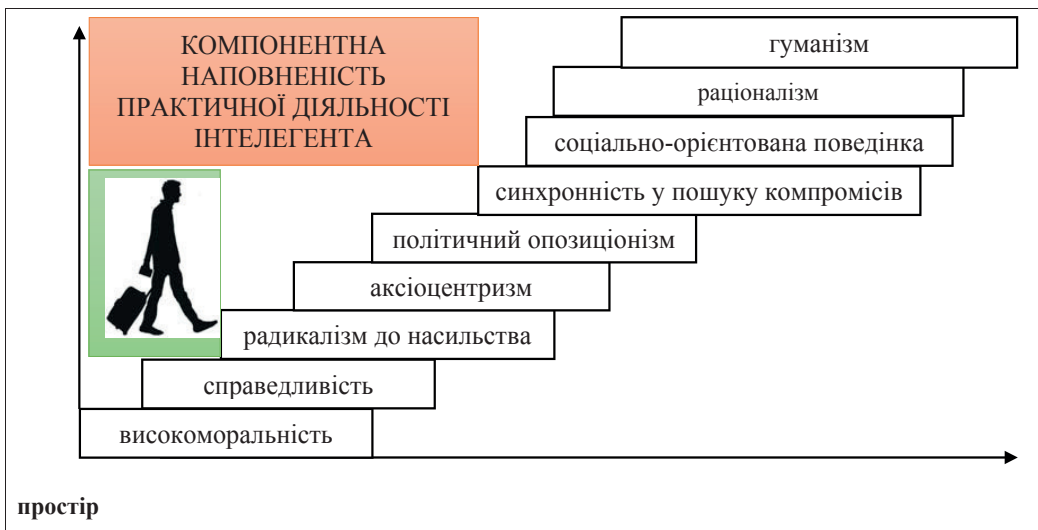

Рис. 4.2. Багатоаспектність соціокультурного образу представника педагогічної інтелігенції у розрізі компонентної зорієнтованості його практичної діяльності (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.) (на матеріалах Г. Касьянова) [4].

Загалом, інтелектуальний розвиток вітчизняної інтелігенції був складовою суцільної раціоналізованої європеїзації, яка охопила усі географічні межі цієї частини світу. Така інтелектуально-географічна закономірність, яка панувала на вітчизняних теренах «живилася» характерологічними рисами української ментальності. Вітчизняна педагогічна інтелігенція на соціокультурній канві полікультурного розвитку відрізнялася типовою академічно-професорською культурою, яка була визнаною й домінуючою у розвинутих країнах окресленого історичного періоду.

Рушійною силою становлення вітчизняної науково-педагогічної інтелігенції цього часу були й ключові особистісні якості, які уможлилювали підтримання належного рівня свободи, гідності, честі і справедливості. Такий характерологічний квартет створював відповідні підвалини для розбудови «храму» вітчизняного науково-педагогічного прогресу.

Не менш важливою у соціокультурних умовах досліджуваного періоду виявилася етнонаціональна ідентифікація інтелігентного українства, яке активно протидіяло шовінізму імперської політики, віддзеркаленому у примусовій денационалізації широких суспільних мас. Надзвичайно сильною стороною українського протипорства було аргументоване компіювання до тих струн емоційної сфери суб'єктів пізнання, які пробуджували внутрішньо-мотиваційну сферу особистості до активних дій у боротьбі за свободу і незалежність. В якості інтелектуального підґрунтя свідомої аргументації патріотичного виховання підрастаючого покоління виступили інформаційні дані із галузі гуманітарних наук (зокрема, етнографії, історії, народознавства та ін.). Досить органічно у цьому ключі звучать наступні слова: «... ретроспективне... світосприйняття українця характеризується розгляданням України як ядра, з якого виросла велика Русь...» [2, с.755]. Нам видається, що якраз у цій тезі автор правильно розставив акценти чіткою децентралізації українського начала від руйнівного проімперського моноліту. Така високоідейність наштовхує нас на думку щодо необхідності більш глобального переосмислення першобуття Київської Русі, а не Російського імперіалізму, який тисячоліттями окутував усе українство нитками шовінізму і денационалізації.

Таким чином, інтелектуалізм, ментальність, полікультурність сплїтали своєрідну невидиму павутину невидимого соціокультурного зв'язку інтелігентної педагогічної спільноти українства із освіченою Європою. Показник національної окремішності у цьому випадку послугував основоположним базисом для реалізації прогресивних національно-державницьких проектів на поч. ХХ ст.

Рис. 4.3. Соціокультурна трансформація вітчизняної світоглядної парадигмальності в умовах прямого впливу полікультурності (XIX ст.) [6; 7; 11].

Формування ідеального соціокультурного образу представника науково-педагогічної інтелігенції було результатом трансформації вітчизняної світоглядної парадигмальності, обумовленої прямим впливом полікультурності та презентованої наступною компонентною структурою:

- парадигмальним позитивізмом (1800 – 1840 рр.) – обумовленим стрімким розвитком науки у європейських освітніх колах, що актуалізував зростання вітчизняного зацікавлення до гносеологічного пізнання оточуючої реальності індуктивним та дедуктивним шляхом [6];
- теологічним нігілізмом (1840 – до 1860 рр.) – продиктованим девальвацією ціннісних орієнтирів та теоцентризму під впливом використання імперськими структурами соціального авторитету Церкви у політичних цілях [11];

- соціальним антагонізмом (1860 – до 1900 рр.) – актуалізованим наявним протиборством широких суспільних мас із імперським режимом, що віддзеркалювалося у посилення непримиренних суперечностей на міжрегіональному рівні [7].

Парадигмальний позитивізм був наслідком євроцентричного впливу полікультурності першої пол. XIX ст. на суспільні кола, що обумовив «...летаргічне затишшя національної ідейності, яку затьмарила глибина наукового розвою...» [5, с. 107]. У творчому нарисі «Інтернаціоналізм і космополітизм. Дві лінії демократичної політики» автор досить чітко охарактеризував історичність столітнього переходу, яка позначилася на соціокультурному злитті гуманізму й позитивізму першої пол. XIX ст., віддзеркаленому у соціальному відстороненні від усіх компонентів аксіосфери окрім людського добробуту [8].

На зміну парадигмальному позитивізму прийшов теологічний нігілізм (1840 – до 1860 рр.), який віддзеркалювався в освіті наступною ідейністю:

- а) необхідності звільнення особистості від релігійних обмежень;
- б) переосмислення ролі духовника як педагогічного наставника;
- в) зосередженістю на антропоцентризмі, який поступово привів до витіснення теоцентризму [5; 8].

У процесі синтезу сучасних наукових розробок ми дійшли до висновку, що витокami антропоцентризму на території Наддніпрянщини могли виступити «германо-протестантські» детермінанти, які укорінилися завдяки присутності на вітчизняних теренах освітян німецького походження, що уможливилось завдяки світоглядному домінуванню полікультурності [3; 5].

Виходячи із типологічної змістовності можемо припустити, що могутність впливу німецького елемента на вітчизняне соціокультурне поле частково могло актуалізувати летаргічне затишшя національної ідейності, оскільки у адміністративно-територіальному розрізі Німеччину досліджуваної епохи фактично формували конфедеративний «скелет» окремих держав [5; 10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи усе вищевикладене можемо зробити висновок, що формування соціокультурного образу вітчизняного інтелегента впродовж досліджуваного періоду відбувалося в умовах прямого впливу світоглядних векторів парадигмального позитивізму, теологічного нігілізму та соціального антагонізму. Взаємопроникнення світоглядних векторів у наявну суспільну реальність залишило досить значний відбиток на вітчизняній площині міжцивілізаційного розвитку України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розгляді малодослідженої творчої спадщини педагогічних персоналій, які внесли вагомий внесок у розвиток вищої освіти на території різних регіонів світу.

Використані джерела

1. «Вехи»: Интеллигенция в России: Сб. ст. 1909-1910 / Сост., коммент. Н. Казаковой; Предисл. В. Шелохаева. – М.: Мол. Гвардия, 1991. – 461 с.
2. Гирич І. Між російським і українським берегами. Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917-1921 років) / І. Гирич // *Mapra mundi*. Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 735-756.
3. Дудка Т.Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: монографія /Т.Ю. Дудка. - Київ-Херсон: ФОП Гринь Д. С., 2017. - 460 с.
4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
5. Киршин Ю.А. Космополитизм – будущее человечества? / Ю.А. Киршин. – Клинцы: Издательство ГУП «Клинцовская городская типография», 2013. – 408 с.
6. Лук'янець В. Позитивізм / В. Лук'янець // *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озатовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). – Київ: Абрис, 2002. — 742 с.
7. Можаровський В. Конфлікт та консенсус (до використання ідей та моделей конфліктологічної теорії Л. Козера) / В. Можаровський // *Схід*. – 1998. - № 6. – С.3-14.

8. Потресов А. Интернационализм и космополитизм. Две линии демократической политики / А. Потресов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 88 с.
9. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): историко-социологический очерк / Н.А. Шип. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.
10. Юбе Г.И. Ланг и российско-германская школа национальной экономики / Г.Юбе // Немцы в России: Русско-немецкие научные и культурные связи. – СПб.: Дом Буланин, 2000. – С. 369 – 375.
11. Plekon M. The Russian religious revival and its theological legacy / Michael Plekon // The cambridge companion to orthodox christian theology / Ed. by Mary B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 203-217.

References

1. «Vehu»: Intellygenciya v Rossyju: Sb. st. 1909-1910 / Sost., komment. N. Kazakovoj; Predysl. V. Shelohaeva. – М.: Mol. Gvardiya, 1991. – 461 s.
2. Gyrych I. Mizh rosijskym i ukrayinskim beregamy. Volodymyr Vernadskij i nacionalne pytannya (u svitli shhodennyka 1917-1921 rokiv) / I. Gyrych // Mappa mundi. Zb. nauk. pracz na poshanu Yaroslava Dashkevycha. – Lviv; Kyiv; Nyu-Jork, 1996. – S. 735-756.
3. Dudka T.Yu. Prosvitnyczkij turyzm yak istoryko-pedagogichnyj fenomen: monografiya / T.Yu. Dudka. – Kyiv-Herson: FOP Gryn D. S., 2017. – 460 s.
4. Kasyanov G. V. Ukrayinska inteligenciya na rubezhi XIX–XX stolit: socialno-politychny`j portret / G.V. Kasyanov. – К.: Lybid, 1993. – 176 s.
5. Kyrshyn Yu.Ya. Kosmopolityzm – budushhee chelovechestva? / Yu.A. Kyrshyn. – Klynczu: Izdatelstvo GUP «Klynczovskaya gorodskaya tupografija», 2013. – 408 s.
6. Lukyanecz V. Pozytyvizm / V. Lukyanecz // Filosofskij encyklopedychnyj slovnyk / V. I. Shynkaruk (golova redkolegii) ta in. ; L. V. Ozadovska, N. P. Polishhuk (naukovi redaktory); I. O. Pokarzhevskaya (hudozhnye oformlennya). – Kyiv: Abrys, 2002. – 742 s.
7. Mozharovskij V. Konflikt ta konsensus (do vykorystannya idej ta modelej konfliktologichnoyi teorii L. Kozera) / V. Mozharovskij // Shid. – 1998. - № 6. – S.3-14.
8. Potresov A. Internatsyonalizm y kosmopolityzm. Dve lynyji demokratycheskoj polytyky / A. Potresov. – М.: Knyzhnyj dom «LYBROKOM», 2011. – 88 s.
9. Shyp N.A. Intellygenciya na Ukrayne (XIX v.): istoryko-socyologycheskij ocherk / N.A. Shyp. – К.: Naukova dumka, 1991. – 172 s.
10. Yube G.Y. Lang i rossyjsko-germanskaya shkola natsyonalnogo ekonomyky / G.Yube // Nemcy v Rossyju: Russko-nemeczkye nauchnye i kulturnue svyazy. – СПб.: Dom Bulanyn, 2000. – С. 369-375.
11. Plekon M. The Russian religious revival and its theological legacy / Michael Plekon // The cambridge companion to orthodox christian theology / Ed. by Mary B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 203-217.

Николай Чумак, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры теории и методики обучения физики и астрономии Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗА ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ПОД ВЛИЯНИЕМ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ ПАРАДИГМАЛЬНОСТИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА

В содержательной наполненности статьи анализируется проблема формирования социокультурного образа отечественной интеллигенции сквозь призму мировоззренческой парадигмальности исследуемого периода. Исследовательское внимание сосредоточено на анализе влияния поликультурности на ход внутриобщественных процессов, которые оказались перекрестными по отношению к западноевропейским культурным традициям.

Исследовательское внимание автора сосредоточено на детализации образовательного развития Приднестровья сквозь призму личностной самореализации, построения тесного

взаимодействия представителей отечественной интеллигенции разных регионов Украины.

Методологическим инструментарием исследования послужил биографический, хронологически содержательный, поэтапно-проблемный, историко-генетический, историко-педагогический и сравнительный методы.

Ключевые слова: культура, образование, ментальность, интеллигент.

Mykola Chumak, PhD of Education, Associate Professor, Associate Professor at the National Pedagogical M. P. Drahomanov University, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF SOCIO-CULTURAL IMAGE OF THE DOMESTIC PEDAGOGICAL INTELLIGENTSIA UNDER THE INFLUENCE OF IDEOLOGY PARADIGM IN THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURY

The historical way of formation of the domestic intelligentsia, which was territorially located on the pro-Ukrainian territories, was analyzed as cross-cultural in relation to Western European cultural traditions.

It was established that ethnic and national identification of the Ukrainian intelligentsia, which actively opposed wrongdoing imperial politics, reflected in the forced denationalization of the broad masses. The extremely strong side of the Ukrainian confrontation was the reasoned compilation of those educational strings of the emotional sphere of cognition subjects, which awakened the inner-motivational sphere of the individual to active action in the struggle for freedom and independence.

It is argued that the influence power of the German element on the national socio-cultural field could partly correct the lethargic lull of national ideology, since, in the administrative-territorial section, Germany during the investigated era was actually formed of the confederative “skeleton” of separate states.

The question of “reintegration” of intellectual and intelligent capacity has become decisive for the defined historic period, since contemporary society was facing the negative consequences of the social and cultural split, given the influence of the religious, ethnic, mental, psychological and socio-economic factors. The social devaluation of the monopolistic nature of the intellectual circles reproduction made up of the clergy, was implemented through the credibility of the Church, and was the result of “dance attendance” of individual priests on the Russian Czarism.

The eternal groundwork communion of the notion of “intellectual” in the domestic and foreign interpretation became the ideological content of the identification of the social stratum of persons who were engaged in intellectual activities and possessed high personal culture.

Keywords: culture, education, mentality, intellectual.